

MELITA VILIČIĆ

SENJSKI KAŠTEL – OBNOVA I NAMJENA

Melita Viličić
Zagreb

UDK: 72.033 (497.13); 7.025 SENJ
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1988-01-15

Kao izvrstan poznavalac povijesti grada Senja te njegove profane i sakralne arhitekture autorica daje pregled nastanka gradskog kaštela, prvotne rezidencije senjskih knezova Frankopana, a zatim sjedišta senjskog kapetana i vojne uprave. Izlaže faze gradnje, adaptaciju te današnji klasicistički izgled. S obzirom na mogućnost restauracije kaštela za suvremenu ugostiteljsku ili upravnu namjenu, zalaže se da kaštel zadrži klasicistički izgled s posebnom zaštitom starijih fragmenata ili detalja.

Kako se moglo i predvidjeti, ponovno postoji mogućnost da impozantno zdanje kaštela u Senju promijeni svoju namjenu.

Odmah se nameće pitanje kakvu će lizionomiju tom prilikom poprimiti njegov vanjski izgled, njegova pročelja. Ne bi se smjelo dogoditi da se poremeti dosadašnji arhitektonski sklad trga na kojem se kaštel počeo izgrađivati u davnim stoljećima, a pogotovo se ne bi smjela obezvrijediti sama zgrada nekadašnjeg kaštela.

Kao što je poznato, u drevnom Senju – u onom što je danas dao nasljeđu unutar nekadašnjih obrambenih zidina – nije bilo mnogo izuzetno vrijednih primjera arhitekture prošlosti, kao u nekim drugim našim jadranskim gradovima i gradićima.

No odgovarajući specifičnoj povijesnoj ulozi jedinstvenog lokaliteta na Jadranu, koji nije nikad potpao pod Mletke, kao ni pod Turke – njegova je arhitektura izraz teških vremena kojima je dala svoj biljeg borbenost uskoka u težnji za samoodržanjem. Glavna vrijednost Senja u urbanističkom i arhitektonskom smislu upravo je njegov ambijentalni šturi karakter. No ipak postoje, ili su postojali, relativno vrlo vrijedni primjeri sakralne, profane i fortifikacione arhitekture, pa ono što je ostalo treba brižno čuvati.

Da navedemo samo posve ukratko te pojedine specifikume. U dvanaestom stoljeću ako ne i prije, Senj postaje sijelom biskupije, što već govori o njegovoj tadašnjoj vrijednosti. Vjerojatno se već tada započinje izgradnjom katedrale kao jednobrodne romaničke bazilike čiji je izvanredno bogati romanički dekor ostao fragmentarno vidljiv i danas, iza njene pregradnje u trobrodnu baziliku u osamnaestom stoljeću, i iza njene poslijeratne obnove.

Uz cijeli niz drugih crkvenih građevina o kojima postoji bogata dokumentacija, a od kojih su neke sekularizirane i sačuvane kao građevine, još je jedino preostao toranj nekadašnje crkve sv. Franje u kojoj su bili pokopani senjski uglednici.

Crkva je, naime, u srednjem vijeku imala veliku ulogu u životu grada, kao i društvena organizacija građana koji su vijećali u vijećnici, a sudili i obavljali druge za grad važne poslove u gradskoj loži.

Od srednjovjekovnih vijećnica nije ništa ostalo sačuvano, ona je »... davnih lett (na) tla pala...«, a ostatke gradske lože danas sa dosta vjerojatnosti nalazimo u prigradnji jedne stambene kuće.

I stambena arhitektura ima svoje arhitektonske vrijedne primjerke. Uz kuću Daničića, Posedarića itd. tu je i tzv. »lavlje dvorište«, izuzetno vrijedan primjer renesansne stambene kuće, danas potpuno zapuštenog »lavljeg« dvorišta, kao nažalost toliko toga vrijednog u Senju.

Najvredniji je primjer fortifikacione arhitekture, dakako, velebni Nehaj. No to su i ostaci stambenih zidina koje su pojačane kulama okruživale i branile grad i njihov sastavni glavni dio: kaštel.

Nema ih mnogo, i svaka ta građevina trebala bi se sačuvati u svom integritetu.

Ova posve kratka rekapitulacija najvažnijih arhitektonskih objekata Senja imala je svrhu da upozori na individualne njihove vrijednosti. No ta je vrijednost dvojaka. One same po sebi imaju arhitektonsku vrijednost, a osim toga pridonose i onome što je u Senju najvrednije, a to je ambijent. Izuzetna vrijednost Senja često je spominjana u njegovim ambijentalnim ugođajima.

Pa tako je i vrijednost senjskog kaštela dvojaka: kao građevine i kao dijela ambijenta kojemu daje svoj doprinos.

Potrebno je svega se toga podsjetiti kada razmišljamo o obnovi kaštela za nove namjene. A kod toga je ovdje najvažnije pitanje u kojem smislu da se obnove njegova danas oronula pročelja.

Njegovi interijeri promijenit će namjenu. Ta se već nekoliko puta mijenjala, počevši od prvobitnog srednjovjekovnog kaštela, preko vojnog sjedišta, humanitarnog đakčkog zavoda »Ožegovićianum« do posve raznih poslijeratnih sadržaja. Ta impozantna voluminozna građevina nije nastala odjednom. Prema grafičkim i pisanim dokumentima mogla se sa dosta sigurnosti pratiti cijela joj građevna povjest (Senjski zbornik V, 1971-3, 153-184).

Posve ukratko ona je tekla kako slijedi, a što sugerira neke zaključke.

U početnoj fazi, u trinaestom, četrnaestom stoljeću, na najugroženijem uglu obrambenih zidina prizidavaju se prema gradu zidine unutar kojih se stvara prostor za buduću građevinu. No ono ne nastaje odjednom. Prema potrebama vremena prigrađuju se unutar tih zidina pojedini elementi kaštela: sala, kapelica, stambeni dio itd. Svi ti elementi s vremenom mijenjaju svoje dimenzije, a neki i položaj, tako da se u početku prizidavaju samo uz jedan zid, a kasnije i uz druge zidove, uvijek s njihove unutarnje strane. Kod

toga stambeni dio zadržava svoj najsigurniji položaj, onaj s orijentacijom prema gradu. Dakako da su očito i pročelja pratila te pregradnje.

Donekle možemo građevnu povijest senjskog kaštela pratiti od sredine šesnaestog stoljeća. Prema izvještaju Lenkovića, graditelja Nehaja, iz godine 1550. saznajemo da je on stariju kulu kružnog tlocrta, onu prema gradu, pregradio prema tada suvremenim zakonima fortifikacije u »trokutnu«. A prema grafičkoj dokumentaciji sedamnaestog stoljeća u »trokutnu«. A prema grafičkoj dokumentaciji sedamnaestog stoljeća (Pieroni 1639, Stier 1660, Valvasor 1689) mogao se grafički rekonstruirati i aksono-metrijski prikazati njegov cjelokupni izgled. O pregradnji iz 1763. imamo sačuvane nacрте, pa se može posve točno ustanoviti izgled kaštela prije i poslije te obnove. Na planovima je tamnije označeno ono što se tom pregradnjom ruši. Nas ovdje zanima dakako samo ono što se tiče pročelja. Tako naprimjer vidimo da se u prizemlju ruše dotadašnji zidovi pre-dobrane koji su štitili ulaz u kaštel. Sama ulazna vrata, kako vidimo, štice na su s obje strane puškarnicama, a tako ostaje, kako iz nacрте vidimo, i poslije obnove 1763. Zatim vidimo naprimjer da se na tom istom glavnom pročelju prema trgu u I. katu otvaraju dva nova prozora, dok se jedan stariji zazidava, tako da tek sada prozori I. kata dolaze ispod onih na II. katu. Slijedi zatim vremenom vjerojatno neka manja pregradnja, kad se zazi-davaju puškarnice uz glavna ulazna vrata, a u prizemlju se prema trgu otvara niz prozora (kojih nije bilo prigodom pregradnje 1763). To nam je vidljivo na fotografiji kaštela iz vremena prije obnove 1869. godine, obnove koja ga dovodi u ovo današnje stanje klasicističkih pročelja.

U toku tih mnogih stoljeća mijenja se i razina okolnog terena, on se regulira, nasipa-va...

Već sam ovaj kratki pregled građevne povijesti senjskog kaštela dovodi do stanovitih zaključaka o naprihvattljivijem rješenju obnove njegovih pročelja.

Teoretski postoje razne mogućnosti njihove obnove:

1. da se samo poprave (ili nanovo ožbukaju) fasade u svom klasicističkom oblikovanju,
2. da se otuče klasicističko ožbukanje i da se otvori prozora smanje i time da se fasadama vrati izgled iz razdoblja prije obnove 1896. godine, njegov specifični odnos punog i praznog, specifične proporcije tog ranijeg pročelja;
3. da se učini kompromis, tj. da se otuče klasicističko ožbukanje, ostavi ogoljelo pročelje tek prežbukano, a da se ne smanje prozorski otvori, jer time pročelje ne bi dobilo rani-ji karakteristični odnos punog i praznog;
4. neki potpuno neprihvattljivi, nepredvidivi, neprostudirani zahvat na pročeljima;

Odmah treba reći da bi ovo treće, a dakako i četvrto rješenje bili potpuni promašaji i nikako se ne bi smjeli dopustiti.

Rješenje (2.) da se otuče klasicističko ožbukanje i vrati pročeljima specifični omjer između prozorskih otvora i punog zida imalo bi svoju logiku i svoje opravdanje? Svesti danas ta pročelja na ona prije obnove 1896. značilo bi samo vratiti starom kaštelu izgled kakav je imao iza obnove 1763. u doba Marije Terezije, dakle samo jedan od njegovih izgleda u toku duge njegove povijesti, izgleda koji se očito mijenjao kao i njegov interijer, kako je navedeno, a što se moglo prosuditi na temelju studija starije grafičke i pisane dokumentacije. Bio je to u doba šturi, vojni građevinski objekt, tamnih interijera kakvim su ga ti maleni prozorski otvori tvorili. Izgled mu je odisao duhom tog vremena, ono je odgovaralo svom sadržaju vojnog središta, ali nije to bio (ni tada) arhitektonski objekt koji je nastao u jednom dahu, poput Nehaja naprimjer, da bi se kao takav morao očuvati. Bila

je to samo jedna njegova građevna faza. Preostaje da se istaknu prednosti obnove pročelja u sadašnjem svom izgledu.

Već gotovo jedno stoljeće te klasicistički oblikovane fasade daju ovom imponantnom volumenu svoj biljeg, koji se potpuno saživio s okolnim ambijentom, i zašto dirati u to bez neke veće potrebe?

A i praktički razlozi idu tome u prilog: veličina prozorskih otvora u tom slučaju ne bi se smanjivala i time interijeri ne bi gubili na zračnosti, što bi očito odgovaralo sadržaju novog projekta obnove.

Živimo u vrijeme kada se u arhitektonski izraz ponovo vraća potreba da pročeljima vrati živost. Sve više prevladava u novim trendovima »postmodernog« suvremenog arhitektonskog izraza težnja da se na pročelja — kako bi se oživjela, nagomilavaju ukrasi prošlih vremena i stilova. Taj trend nastao je iza relativno dugog razdoblja tzv. »moderne« arhitekture, koja je držala da je svaki ukras, svaki ornament grijeh, i koja težila goloj funkcionalnosti, što se trebalo odražavati u ogoljenim pročeljima. I to bi mogao biti jedan od razloga koji ide u prilo tome da se sačuvaju ova klasicistička pročelja što odgovaraju i težnjama suvremenog arhitektonskog izraza.

Prema tome prijedlog bi bio slijedeći. Budući da se kaštelu ne može vratiti njegov originalni srednjovjekovni izgled, nego samo eventualno neka od faza njegovih dogradnji i pregradnji, to ga treba obnoviti u ovome posljednjem, klasicističkom oblikovanju, time da se svuda gdje se nađe na neke originalne srednjovjekovne fragmente i detalje, oni skladno ukomponiraju u ovako obnovljena pročelja.

Tako na primjer na pročelju s vanjske strane kaštela — koje treba ostati i nadalje bez prozorskih otvora — uz Vela vrata što su u zidinama naknadno probijena, još su danas vidljive konzole, koje su bile dio nekadašnjeg kruništa s prsobranima na kuli, kako nam to zorno još prikazuje fotografija snimljena prije obnove kaštela 1896. godine (Beč, Nacionalna biblioteka, zbirka karata: 2336, publicirano u M.V: Arhitektonski spomenici Senja, Rad JAZU 360, 1971. sl. 41) i kako je to pročelje zatim grafički prikazano. Na žbuci se još danas naslućuju uz te konzole nekadašnji otvori uz prsobrane, pa bi, naprimjer, to kod obnove trebalo naglasiti, možda tako da se na mjestima nekadašnjih otvora, zazidanih, ploha žbuke cca 1 cm dublje uvuče.

Pročelje unutar zidina od Velih vratiju do peterokutne kule koju je izgradio Lenković (on je naziva trokutnom) prema planu pregradnje iz 1763. imalo je prije pregradnje u prizemlju uz zidine dva uska otvora — da li su to bile puškarnice? (vidi sl. 3) Prvi kat bio je bez otvora, a u drugom katu bila su dva manja. Prema tome to je doista bilo još i u to vrijeme, potpuno prazno pročelje, koje je na vrhu nekoć oživljavala krunište — dakle pročelje potpuno fortifikatornog karaktera. Moglo bi se reći da je arhitekt Waidman obnovom godine 1896. na svoj način sačuvao taj fortifikacioni karakter, jer nije taj zid perforirao prozorskim otvorima (izuzev jednoga), nego ga je ožbukanjem stupcima podijelio u nekoliko polja s nizovima slijepih prozora kako je to odgovaralo klasicističkom tretmanu. Pa i kod obnove ne bi trebalo slijepu prozore otvarati perforacijama u zidu, nego bi i tu fasadu trebalo na isti način oblikovati, izuzevši slučaj da se pojave oni spomenuti otvori prizemlja pa, ukoliko su to bile puškarnice (a nisu ispod nivoa današnjeg terena), da se one u pročelju ukomponiraju.

Jednako tako i pročelje prema kasnijem »Kolanu« nije u zidinama — nekada na vrhu s kruništem — bilo perforirano prozorskim otvorima, osim na kulama. Tako prema vani zatvoreno trebalo bi i nadalje ostati, da se eventualnim prozorskim perforacijama ne na-

ruši osnovni fortifikacioni karakter te građevine. Bilo bi poželjno da se tom prilikom restaurira i dio zidina u nastavku (prema kući Skarpa).

Budući da su sva ova tri trakta uz spomenute fasade tlocrtno uska, oni bi se i nadalje prozorima trebali otvarati samo prema dvorištu, kao i do sada, što bi dakako imalo utjecaja na tlocrtnu dispoziciju obnove, a sve zato da se sačuva osnovni karakter kaštela.

I glavno pročelje prema trgu trebalo bi se sačuvati u potpunosti, kako je to već navedeno, s jednom eventualnom dopunom.

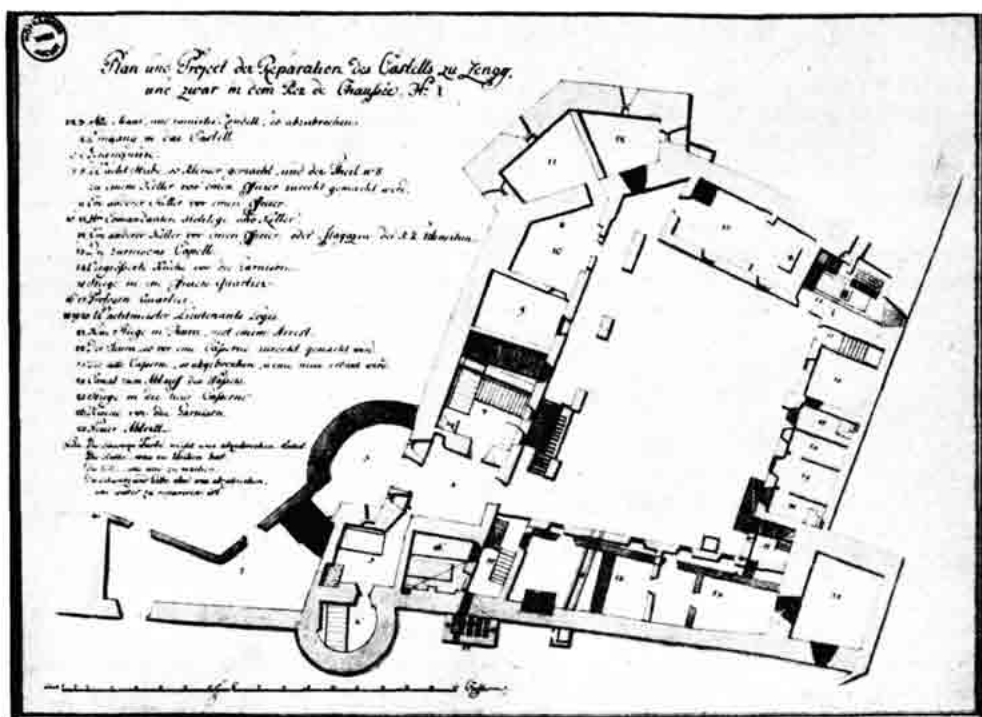
Prema nacrtima iz godine 1763. vidljivo je da je ulaz u kaštel u prizemlju s obje strane i prije i poslije obnove bio branjen puškarnicama, a tek kasnije vrijeme te puškarnice zazidava ili samo prekriva. Profesor Glavičić saopćava da se »kada je jednom bila otučena žbuka oko starog ulaza, primjetila jedna lijepa kamena fasada i puškarnice s jedne i druge strane«. Obnovom iz godine 1896. taj dio pročelja starog kaštela prekriven je stubištem za ulaz u prvom katu – koje bi vjerojatno trebalo zadržati – i tako je stari ulaz oku postao sakriven zidom, podzidom tog stubišta. Ukoliko bi se uz taj stari ulaz u prizemlju pronašle u zidu puškarnice pri istraživanju prije obnove, svakako bi ih trebalo učiniti vidljivima, dostupnima. To bi se najbolje postiglo tako što bi se ovo sadašnje ulazno stubište zamijenilo armiranobetonskim kojemu podzid nije potreban. Tako bi se staro ulazno prizemno pročelje kaštela sa svojim srednjovjekovnim puškarnicama učinilo ponovo vidljivim, ukomponiralo bi se u inače klasicističko pročelje. Takvim detaljima, originalnim arhitektonskim srednjovjekovnim fragmentima kaštela obogatila bi se i učinila interesantnom i ova fasada. Isto tako i druga pročelja, ukoliko bi se i na njima našlo na slične starije fragmente.

Ovo su sve dakako samo glavne sugestije za ovaj kompleksni zahvat obnove pročelja senjskog kaštela, samo neki putokazi, jer bi se vjerojatno u toku same obnove otvorili neki ovdje nespomenuti problemi, koji se i ne mogu predvidjeti a i njih bi trebalo u navedenom duhu tretirati. Svakako bi trebalo doći na vidjelo što više detalja iz najstarijih faza izgradnje, koji bi se skladno ukomponirali u ove klasicističke. To bi bio suvremeni prilog obnovi.

Na kraju važno je upozoriti kako bi se kod obnove ovih klasicističkih fasada trebalo paziti da se sve profilacije, svi detalji ožbukanja izvedu minuciozno, pomno, prema uzoru na dosadašnje.

Zusammenfassung

Als eine hervorragende Kennerin der Senjer Geschichte und seiner weltlichen und kirchlichen Architektur, bespricht die Autorin die Entstehung des städtischen Kastells, das zuerst die Residention der Senjer Fürsten Frankopan und später der Sitz des Senjer Hauptmanns und der Senjer Verwaltung war. Die Verfasserin legt die Phasen des Bauens aus, und beschreibt die Adaptation und das heutige klassizistische Aussehen des Kastells. In Bezug auf die Möglichkeit der Restauration des Kastells zu einem Gastgewerbe oder zu irgendeiner Verwaltungsbestimmung, setzt sie sich für das klassizistische Aussehen und für den Schutz der älteren Fragmente und Details ein.

Sl. 11. – Tlocni preuredenja prizemlja Kaštela u Senju iz 1763. Beč, Arhiv Dvorske komore, M-37-1

Sl. 12. – Mali trg »Dvorac«, stara kuća, osebujni pučki arhitektonski spomenik porušen iz nehata 1987.